

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

ІВАНОВА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК : 101.1:37.013.73:141.7:140.8

**ДУХОВНО-ОНТОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ МИСЛЕННЯ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Одеса – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор,

Борінштейн Євген Русланович,

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор,

Єременко Олександр Михайлович,

Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, завідувач кафедри філософії;

доктор філософських наук, професор,

Доннікова Ірина Анатоліївна,

Одеська національна морська академія, професор кафедри філософії;

доктор філософських наук, доцент,

академік Академії вищої школи України,

Бойко Анжела Іванівна,

Черкаський державний технологічний університет, завідувач кафедри філософських та політичних наук.

Захист дисертації відбудеться о 10-00 год. «12» липня 2017 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02 при Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65029, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, кабінет 74.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розіслано «10» червня 2017 року.

Автореферат розміщено на сайті <http://www.pdpu.edu.ua>.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Балашенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В умовах перманентних процесів трансформації сучасної української держави особливої значущості набувають вирішення завдань модернізації суспільного порядку в нових соціально-історичних, духовно-культурних, глобально-економічних, ціннісних контекстах. Внаслідок чого актуалізується проблема: чи мають спільні точки дотику «сучасне мислення» і «національна модернізація» і які вектори розвитку вони встановлюють в Україні? Постає необхідність виявити: яким чином мислення, інтелект, творчість, а разом з ними знання і наука у своїй діяльності обумовлюють продуктивний поступ українського суспільства та його соціальних інститутів в реалізації тих завдань, які ставить глобальний світ.

Адже, соціокультурна, політико-економічна ситуація, яка склалася в Україні в останні десятиріччя, поставила багато запитань щодо можливості подальшого її повноцінного розвитку як держави, побудованої на культурних кодах національної традиції та високому рівні соціальної енергії творення майбутнього. Звідси, і формування стратегічно орієнтованої національної політики довгострокових трансформацій держави передбачає філософське осмислення стратегій мислення в контексті їх соціокультурної реалізації та ціннісного самовираження. Адже будь-який феномен соціального, культурного, економічного, політичного життя суспільства є результатом активної діяльності мислення.

Однак, незважаючи на широкий обсяг наукових праць, означена проблематика мислення не може вважатися остаточно дослідженою. Українське суспільство фіксує актуальну реальність, де феномен мислення проявляється в контексті культурно-інтелектуальної та пізнавально-духовної відмінності між класичною та сучасною епохами, в дискурсах раціонального та ірраціонального, смислових орієнтаціях, відмінності методологічних рефлексій,

системного оформлення зв'язків людських спільнот шляхом мислення, свободи та несвободи, в просторі національної культури взаємовідношення суб'єкта і об'єкта в процесі мисленнєвої діяльності тощо. Отже, науковою проблемою дослідження є системне виявлення перспектив розвитку мислення, його діяльності в умовах сучасної соціокультурної реальності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках планової наукової теми кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (державна реєстрація теми №011U010462), одним з виконавців якої є дисертантка. Тема дослідження затверджена протоколом № 13 від 25.06.2015 р.

Мета дослідження полягає в розкритті сутності духовно-онтологічних стратегій мислення на основі аналізу соціокультурного досвіду інтерпретації філософських дискурсів та їх розуміння.

Здійснення мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- визначити змістове наповнення поняття «мислення» в контексті соціально-філософського пізнання;
- охарактеризувати специфіку становлення гуманітарного мислення в науковій картині світу;
- дослідити генезу формування стратегій мислення в контекстах соціокультурної реальності;
- прослідкувати специфіку розвитку мислення в топосі соціокультурного буття;
- розглянути основні засади формування софійного мислення;
- виявити смисли сучасної духовності в рефлексіях філософських

дискурсів раціонального («духу») та ірраціонального («душі»);

- окреслити екзистенцію соціального вибору в стратегіях культури мислення;
- дослідити когнітивне поле мисленнєвої діяльності людини в ситуації її особистісного соціального вибору;
- висвітлити креативну спрямованість духовно-онтологічних стратегій мислення в сучасному суспільстві;
- розкрити сутність потенціалу продуктивного мислення та виокремити його параметри в творенні сучасного українського соціуму;
- осмислити духовно-онтологічні потенції топосу мислення в перспективах розвитку соціокультурного простору;
- визначити імперативи національної духовності в практиці творення української реальності.

Об'єктом дослідження є імператив мислення у викликах суспільного буття.

Предметом дослідження є духовно-онтологічні стратегії мислення в процесах соціальних практик українського життя.

Методи дослідження. Теоретичним і методологічним підґрунтям роботи є система загальнонаукових методів, а саме: використання історичного методу дозволило визначити зміст поняття «мислення», його феномен за допомогою парадигм та сформувавши принципи і категорії мислення у філософських рефлексіях. Методи аналізу та синтезу надали можливість обґрунтувати та дослідити генезу формування стратегій мислення.

Для вивчення сутності проблеми мислення в реальній співмірності з духовно-культурними артефактами соціуму застосовано конститутивний метод.

Філософсько-антропологічний метод, виходячи із самості мислення

людини, дозволив розкрити її екзистенційну сутність та визначити її як суб'єкта мислення.

Важливим елементом дослідження є виявлення трансцендентних, ірраціонально-помежових основ суб'єктивно-свідомого «внутрішнього світу» людини. Для цього був використаний концептуально-феноменологічний метод. Завдяки чому виникає можливість виявити характерні першооснови сутності динаміки духовного буття в культурі мислення, здійснити аналіз інтенцій діяльності мислення та його іманентних, апіорних структур в людському існуванні.

Дискурсивний підхід дав змогу здійснити предметно-регулятивний аналіз змісту філософських концепцій, присвячених онтологічній природі мислення. Філософським підсумком розвитку антропологічної рефлексії стало «мультиверсумне» (В. Г. Табачковський) бачення людини, що має важливе значення для сучасного тлумачення персоналістської змістовності мислення, в тому числі і соціальної. Системний підхід сприяв кореляції іманентних, екзистенціальних та персоналістських інтерацій як детермінантів мисленнєвої діяльності в цілісності духовно-культурного буття в його соціальному аспекті. Структурно-функціональний підхід дав можливість зрозуміти мислення і всі пов'язані з ним феномени як такі, що онтологічно відповідні реаліям життя. Порівняльний та аксіологічний підходи дозволили розглянути динаміку становлення і місце феномену мислення як методологічну специфічність об'єктивного визначення його «реальності» і практичного вияву «всередині» соціального буття.

Компаративістський підхід використовувався задля уможливлення виявлення антропоцінісних аспектів сучасного суспільства. Застосування праксеологічного підходу допомогло окреслити перспективи формування та

розвитку мислення в подальшому поступі національно-культурних і соціальних практик української реальності.

Концептуальними засадами дослідження, які розкривають його методологічне підґрунтя, є наступні:

- принципи методологічного монізму (соціокультурні, антропологічні, психолого-культурні, техноприродні, діяльнісно-технологічні за Г.Щедровицьким);

- технологія або практика мислення та теоретичної діяльності;

- аналіз проблеми мислення та його ролі у становленні людської екзистенції з позицій визначення її методологічних засад, ментальної специфіки, культурологічного аналізу (В. Шинкарук);

- тлумачення творчості крізь призму категорій свободи, ментальності, специфіки національної свідомості та національної культури мислення (А. Бичко, І. Бичко);

- утворення філософського мислення крізь призму полілогу різних національних культур як самостійних суб'єктів, що єднаються поміж собою на ґрунті осмислення помежових основ соціального буття (В. Горський);

- концептуальні рефлексії М. Поповича, які розкривають значення філософських традицій в розвитку національного мислення;

- екзистенційність соціального мислення в парадигмальних вимірах змін філософського мислення, що визначає надчасовий аспект справжніх, в тому числі і цивілізаційних людських цінностей в плинному світі переходу історії в метаісторію (С. Кримський).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше запропоновано духовно-онтологічну модель сучасної соціокультурної реальності у контексті тріади «суб'єкт – стратегії – топос» мислення. Зазначена інтегративна модель

розкриває стратегії мислення в ареалах екзистенції суб'єкта мислення та припускає визначення цінності соціального життя як окремої особистості і культурних кодів буття суспільства як цілісної динамічної системи. Топос мислення ідентифікується онтологічною присутністю людини у вимірах її духовності, історичності та часовості.

Наукова новизна розкрита в наступних положеннях, які виносяться на захист.

Уперше:

– обґрунтовано смислові параметри поняття «духовно-онтологічні стратегії мислення», які визначаються як екзистенція набутих здатностей соціального пізнання, діяльності та інтелектуальних імперативів, динаміка яких в умовах розвитку духовної культури та складності цивілізаційного поступу сприяє реалізації проблем соціокультурного буття особистості;

– визначено топос мислення як конструкт соціокультурного буття, в якому створюються умови для самореалізації особистості як носія творчих потенціалів, як екзистенційної «нульвимірної точки»;

– з'ясовано, що в контексті міждисциплінарного підходу лише ті стратегії мисленнєвої, наукової, практичної та інтелектуальної діяльності можуть вважатися продуктивними, які творять соціальне буття, незалежно від їх змісту та структури, і вважаються такими в міру виконання цієї ролі;

– досліджено ареали «софійного» виміру духовно-онтологічних стратегій мислення, які крізь духовну творчість і ментальне світосприйняття виступають мисленнєвою рефлексією, що протиставляє себе раціоналістично-об'єктивістській домінанті. Діалогічність «софійності» виконує в національній культурі мислення роль посередника та уможливорює інтерсуб'єктивне залучення до процесу постійного оновлення;

– виявлено, що інтелект і стратегії мислення як фактори «недетермінованості» обумовлюють перманентний продуктивний розвиток суспільства та його структур в реалізації тих завдань, які ставить сьогодні глобальний світ. Звідси – стратегії мислення повинні бути інноваційними, креативними, пошуковими, вказувати на рух від минулого до сучасності, перетворюючи наявний стан життя в актуальну соціокультурну реальність;

Удосконалено:

– визначення поняття «розуміння» як інтегральної категорії, яка поєднує в собі полілінійність та різновекторність розвитку стратегій мислення в просторі соціального життя; воно проявляється у співмірності індивідуальної свободи і суспільно-політичної організації та порядку, виникає в різних культурно-історичних, духовно-онтологічних контекстах як виклик їх існуванню, як нереалізована раніше можливість розвитку. Розуміння – це акт репрезентації смислу, це завжди співучасть у «вертикалі» духовної діяльності мислення і буття; «горизонталлю» ж цієї діяльності постає інтерпретація як осмислене співвідношення однієї системи (парадигми мислення) щодо іншої всередині самого знання;

– фактуальність взаємозв'язку соціального, економічного, політичного, інтелектуального та культурного просторів життя індивідів, що дозволяє вийти за межі стереотипів, які протиставляють творчість і догматизм, лінійність і нелінійність, мінливість і постійність; в результаті це призводить до трансформації соціокультурних кодів, змінює універсальність на локальність, моральне на утилітарне, колективне на індивідуальне;

– зміст когнітивних параметрів сучасних мисленневих рефлексій, які внесли певні конкретизації в розуміння механізмів сучасного соціального і наукового пізнання. Тому уявлення про смисли знання та його призначення

можуть бути включені в сучасну картину соціального світу буття людини, в модифікації мисленнєвої діяльності у контексті реалій сучасного українського суспільства.

Набуло подальшого розвитку:

– формування сутнісних та родових взаємозв'язків між класичною системою мислення, яка вивчає процеси, що перманентно протікають, поступові переходи між станами об'єктів, що розглядаються, і постнекласичним мисленням, котре, в першу чергу, аналізує проблеми виникнення нових якостей, пов'язаних з переходом на більш високі рівні соціальної та культурно-духовної організації. У зв'язку з цим доречно говорити про перехід від осмислення «існуючого» до осмислення того, що «виникає», поворот від «буття» до «становлення», від індуктивно-емпіричного до дедуктивно-теоретичного рівня мислення і пізнання. Якщо апофеозом парадигми мислення класичної та некласичної науки були співмірність істини та раціонального пізнання, то в постнекласичній науці виникає нове розуміння раціональності, яке можна назвати гуманітарно-ціннісним;

– епістемологічний зміст спрямованості стратегій мислення на знання, що актуалізує феномен креативної особистості, для якої знання, інтелект, інноваційне осмислення постають у якості основного соціокультурного надбання людства. Знання сьогодні виступає не лише як засіб передачі певного соціального і культурного досвіду, але і в якості потенціалу для результативної, продуктивної діяльності, як головного аргументу для формування вміння, професійності, для утвердження креативного, творчого, діяльного мислення. Що, в свою чергу, дозволяє диференціювати грані між репродуктивним та продуктивним (проектним) мисленням;

– міждисциплінарний аналіз тенденцій та альтернативних стратегій

мислення, що існують в соціокультурній практиці і теоретичних конструкціях. Їх концептуально-світоглядну основу складають універсалізм, телеологія і поступальність (прогресизм), які виступають методологічними характеристиками теорій соціального пізнання, політичної і культурної модернізації. Завдяки чому життя людини та його перспективи визначаються, насамперед, творчим підходом, який дозволяє увійти в параметри сучасного українського буття, оскільки індивід в своїй діяльності, як правило, не виходить за межі структури своїх суспільних зв'язків. Обґрунтовано, що в процесі розвитку українського соціуму і культури ускладнюються всі види діяльності, тому дана структура здатна пояснити всі основні проблеми, з якими зустрічається соціум та людина;

– узагальнення основних засад української соціально-філософської думки, досягнення якої реалізуються в сучасних методологічних і пізнавальних рефлексіях, сформованих в результаті теоретичного освоєння процесів національної суспільної і політичної самоорганізації, витлумачених як становлення нової соціальної і духовної цілісності, котра постає в єдності методологічних, світоглядних, ціннісних аспектів мислення і пізнання як когнітивної діяльності. Вона продукує новий – нелінійний, комунікативно-інформаційний, ноосферний, антропоціннісний погляд на українську реальність, ознаками якої повинні бути відкритість, темпоральність, самоорганізованість;

– експлікація поняття «національна свідомість» в контексті творчого, продуктивного розвитку сучасної системи мислення до вимог когнітивних практик і процесів соціальної самоорганізації, його вплив на формування інноваційних інтелектуальних і пізнавальних засад сфер діяльності. Разом з тим, зазначена категорія у сучасному суспільстві обумовлена як розвитком

національної культури і духовності, так і формуванням національного політичного та інтелектуального простору, завдання якого полягає в дотриманні загальноцивілізаційних цінностей та збереженні національної ідентичності.

Практична значимість одержаних результатів полягає у поглибленні соціально-філософського змісту поняття «мислення», обґрунтуванні його змістовного виміру в параметрах розвитку соціальної та культурної реальності в духовно-інтелектуальних кодах пізнання. Дослідження розкриває стратегії розвитку сучасного мислення в рефлексіях раціонального та ірраціонального, що має особливе значення для соціогуманітарної науки і навчально-освітнього процесу, для теоретичних засад вивчення перспектив розвитку креативної особистості в умовах сучасної цивілізації.

Основні положення та висновки дисертації сприятимуть подальшій розробці актуальних соціокультурних, когнітивних, політичних, аксіологічних, антропоекзистенційних проблем сучасної соціальної філософії. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані науковцями, теоретиками, викладачами, які вивчають перспективи розвитку сучасного мислення, його духовно-інтелектуальні, ціннісні основи, а також параметри самореалізації індивіда в суспільстві, заснованому на знаннях. Матеріали дисертації будуть доречними при розробці навчально-методичного забезпечення курсів з таких навчальних дисциплін, як «Соціальна філософія», «Культурологія», «Методологія наукового пізнання», «Українська культура», «Філософія освіти» тощо. Матеріали дисертації можуть бути корисними для включення до методичних рекомендацій з навчальної та виховної роботи зі студентами.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати

дисертаційної роботи було висвітлено та обговорено на засіданнях кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, а також доповідалися на міжнародних та всеукраїнських теоретичних, науково-практичних конференціях, серед яких: «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (м. Одеса, 2012 р., 2016 р.); «Актуальні проблеми підготовки фахівців на сучасному етапі» (м. Луцьк, 2013 р.); «Методологічні та методичні проблеми викладання соціально-економічних дисциплін у сучасному освітньому процесі» (м. Луцьк, 2013 р.); «Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті педагогічних ідей Фрідріха Фребеля» (м. Херсон, 2014 р.); «Psychologia wartości na początku XXI wieku» (Lublin, 2014 р.); «Переяславські Сквородинівські студії: філологія, філософія, педагогіка» (м. Переяслав-Хмельницький, 2015 р.); «Верифікація когнітивних практик та самореалізація особистості» (м. Київ, 2015 р.); «Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей» (м. Київ, 2016 р.); «Психологія цінностей на початку XXI століття: соціокультурний контекст» (м. Луцьк, 2016 р.); «Трансформація засад формування та розвитку особистості в умовах сучасних соціальних викликів» (м. Київ, 2016 р.); «Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика» (м. Луцьк, 2016); «Actual questions and problems of development of social sciences» (Kielce, Poland, 2016); «Філософсько-гуманітарні читання» (м. Дніпропетровськ, 2016); «Методологічні та методичні проблеми викладання соціально-економічних дисциплін у сучасному освітньому процесі» (м. Луцьк, 2016 р.); «Metoda Froebela – wyzwanie dla nauczycieli, szansa dla dzieci» (Lublin, 2016 р.); «Інтерпретація та інтерпретатори: з історії сквородинознавства» (м. Харків, 2016 р.); «Трансформація засад формування та розвитку особистості

в умовах сучасних соціальних викликів» (м. Київ, 2016 р.); «Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика» (м. Луцьк, 2017 р.); «Personality and society: methodology and practice of modern psychology» (Luck, 2017).

Публікації. Результати дисертаційної роботи відображено у 44 наукових працях, з них: 2 індивідуальних монографіях, 18 статтях у фахових наукових виданнях, зареєстрованих МОН України (1 у співавторстві), 4 статті у наукометричних та міжнародних виданнях за фахом, 3 статті в інших наукових виданнях; 17 – тези і матеріали конференцій (1 у співавторстві). У спільних публікаціях внесок авторів є паритетним.

Структура дисертації відповідає меті та завданням дослідження, включає вступ, 5 розділів, 16 підрозділів, висновки, список використаних джерел. Основний обсяг роботи становить 337 сторінок. Список використаних джерел містить 452 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито стан наукового опрацювання проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дисертації, сформульовані положення наукової новизни, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, надані відомості щодо апробації та публікації результатів дисертаційної роботи.

У **першому розділі «Проблема мислення в предметному полі соціально-філософського аналізу»** проведено аналіз та узагальнено теоретичні погляди провідних представників науково-філософської думки на зміст і сутність проблеми «мислення» в розвитку суспільства, культури та методологічних рефлексіях філософського пізнання.

У підрозділі **1.1. «Онтос мислення в модальності**

соціально-філософських рефлексій» зазначається, що спосіб мислення безпосередньо пов'язаний із соціальним життям епохи, завдяки чому людина, кожний індивід усвідомлює своє «Я», свої набуті здібності. Еволюція структурного базису мислення передовсім пов'язана зі зміною практичних завдань, які вирішуються в суспільстві. Проаналізовано процес трансформації мислення, результатом якого є утвердження його творчої енергії, мудрості, креативних та інтелектуальних можливостей. Як спосіб продуктивного освоєння природної і соціальної реальності, мислення обумовлене фактором розуму, який у західноєвропейській філософській традиції постає активною, самодіяльною, незалежною силою, основним джерелом цілераціональної, продуктивної діяльності. Показано, що розвиток пізнання розширив сферу розуміння, духовні характеристики людського світовідношення, а також способи і форми мислення, його результати як у вигляді знання, так і у вигляді думання, передбачення, інтерпретації, віри.

В процесі здійснення інтелектуально-пізнавальної діяльності мислення постає як заміщення знаками об'єктів та операцій з об'єктами, переплітається з розумінням, усвідомленням і рефлексією, яка допомагає переосмислювати, переглядати, переоцінювати усталені принципи і положення тієї чи іншої наукової або філософської традиції. Перенесення уваги суб'єктів мисленнєвої діяльності до конкретного життя як феномену соціальності і культури обумовлено необхідністю осягнення досвіду сприйняття реальності. Акцентується увага на раціональному та ірраціональному аспектах мисленнєвої діяльності, оскільки світ підлягає як логічному, закономірному порядку, так і внутрішньому сприйняттю «душі», рефлексії життя «на самого себе», на чому зосереджували свій аналіз представники «філософії життя» – А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Бергсон, В. Дільтей, Г. Зіммель та інші. З введенням в культуру

філософського мислення раціонально осмисленої категорії «життя», тісно пов'язаної з емпіричним суб'єктом, відбувається розширення мисленнєвої діяльності, що включає сферу раціонального, введення його нових типів і понять, засобів концептуалізації, а також принципів переходу ірраціонального в раціональне і навпаки, що постійно здійснюється у всіх сферах наукового і філософського пізнання, виводячи суспільне та індивідуальне життя на новий, сучасний рівень.

Кожна філософська система, зазначено в дослідженні, демонструє свій тип рефлексії, що обумовлює певну модель життєвої реальності в її предметному та духовно-культурному вимірах. Утвердження в контекстах філософського мислення категорії «життя» перетворює її в певний феномен, який має не лише логічний, але й соціокультурний та гуманітарний зміст. Тому в процесах розвитку мислєдїяльності виникають стійкі взаємозв'язки інтелектуальних процесів в коеволюції історично усталених систем мислення. В ширшому сенсі, мислення задає принципи і способи організації діяльності людини в соціальному та інтелектуальному просторі.

У підрозділі **1.2. «Мислення як соціальний конструкт діяльності сучасного суспільства»** вказується, що аналіз генези мислення засвідчив його обумовленість соціальною реальністю. Соціальна обумовленість мислення постає основою утвердження засад демократичного суспільства; визначення соціальних основ мислення проходить через виявлення специфіки соціогуманітарного знання, обумовленого, насамперед, значно більшою мінливістю предметних сфер, пов'язаних із гуманітарними і соціетальними особливостями об'єктів дослідження. Вказується на веберівський «ідеальний тип» як форму зв'язку суспільства та індивіда, як спосіб впорядкування хаосу явищ на основі певного ціннісного критерію, на який орієнтується мислення.

Він постає важливим елементом соціального пізнання, в результаті чого формується певна модель соціальної організації завдяки активній мислєдіяльності.

Зазначено, що усвідомлення соціальної природи мислення було зумовлене потребою формування суспільних відносин кожної нової історичної епохи розвитку людства: як інтелектуальний конструкт соціального досвіду, рівня розвитку пізнання та розуміння. Мислення утверджується як спосіб освоєння реальності, який змінюється від епохи до епохи, змінюючи роль тих логіко-філософських понять і категорій, котрі є теоретичним виразом інтелектуального досвіду людства. В свою чергу, соціальний досвід, як і соціальна діяльність, являє собою єдність суб'єктивного та об'єктивного, хоча і в першому, і в другому випадку їх необхідними елементами виступають логічні зв'язки, які співпадають за своєю структурою з відповідними стратегіями мислення. Соціальний досвід – це знання, пов'язане із сукупністю дій, в той час як мислення – це знання, пов'язане із освоєнням і збереженням сукупності логічних структур і зв'язків.

Проблема стратегій мислення недостатньо висвітлена в контексті соціально-філософських досліджень як зарубіжних, так і українських вчених. Більшість з них присвячено питанням розгляду стратегічного мислення в економіці, менеджменті (Е. Бейнхоккер, С. Каплан, З. Шершньова, К. Омає, Е. Солоненко), частково – в освіті (В. Андрущенко, Р. Арцишевський, А. Бойко, Є. Борінштейн, В. Кремень, І. Мисик, М. Романенко та ін.). Важливо, що джерелом розуміння соціальних основ мислення є суспільна практика, яка має певну структуру, слугує основою формування складних логічних і когнітивних зв'язків мислення людини в природному та соціальному бутті. Визначальною властивістю людства як «живого» організму є безперервне прагнення до

самовдосконалення відповідних внутрішньо-системних зв'язків, які формуються на засадах пізнання і культури мислення. Підкреслюється, що стратегії мислення в кожному епоху ґрунтуються на загальних поняттях, формування яких відбувається в певному конкретному соціокультурному та інтелектуальному середовищі.

В підрозділі **1.3. «Теоретико-методологічні засади дослідження процесу формування мислення»** показано, що проблема мислення завжди була в центрі теоретичних і методологічних пошуків соціальної філософії. До них відносимо фундаментальні праці класиків філософської думки – Платона, Аристотеля, Томи Аквінського, Р. Декарта, Ф. Бекона, Дж. Локка, І. Канта, Г. Гегеля, А. Шопенгауера, О. Шпенглера, А. Бергсона, Х.-Г. Гадамера, М. Гайдеггера, Е. Гуссерля, Е. Кассіра, М. Монтеня, М. Мерло-Понті, К. Мангейма, Г. Марсея, Е. Муньє, Ф. Ніцше, Б. Паскаля, Г. Ріккєрта та інших.

Сучасне мислення в контекстах соціального пізнання і культури досліджували відомі філософи, представники нових напрямків соціальної філософії, психології, філософської антропології, філософії постмодернізму тощо. До них належать концепти Ж. Бодрійєра, Є. Борінштейна, М. Вертгеймера, Л. Виготського, Е. Гансової, М. Горкгаймера, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, У. Еко, І. Т. Касавіна, П. Козловські, З. Краснодембського, В. Кутирьова, Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Лакана, А. Лоя, М. Мамардашвілі, Л. Маркіної, І. Мисик, Л. Мікешіної, С. Неретіної, З. Оруджева, В. Плавича, С. Пролєєва, О. Пунченка, Ж.-П. Сартра, І. Скловського, М. Савельєвої, М. Фуко, Ф. Фукуями, В. Храмової, О. Хоми, Г. Щедровицького, Г. Шпета та інших.

Філософські засади стратегії розвитку мислення та його ресурсів в контексті викликів сучасності розглядаються в працях В. Андрущенка, Р. Арцишевського, І. Балашенко, Г. Батіщева, А. Бойко, А. Добролюбського,

Ю. Добролюбської, А. Гальчинського, Н. Гедікової, В. Ємеліна, Л. Мікешиної, Е. Морена, В. Попкова, М. Поповича, Є. Шульги та інших. Теоретико-методологічним засадам мислення у гуманітарно-ціннісних аспектах розвитку сучасної соціокультурної реальності приділяється увага в працях А. Антоновського, М. Бахтіна, М. Журби, В. Медведєва, О. Гомілко, І. Доннікової, О. Єременка, В. В. Ільїна, А. Лосєва, О. Халапсіса, комунікативні та інформаційні основи сучасного мисленнєвого простору аналізуються в працях М. Бойченка, М. Кастельса, М. Мамченко, А. Огурцова, М. Пальчинської, Б. Юдіна, А. Ракітова; синергетичний аспект розвитку освіти досліджують О. Астаф'єва, І. Єршова-Бабенко, С. Курдюмов, І. Добронравова, С. Лангер, Р. Нугаєв, В. Стьопін. Проблеми евристики духовного і душевного аспектів мислення досліджують І. Бєскова, В. Воронкова, В. Лях, Є. Марєєва, С. Франк, Н. Хамітов та інші.

Дослідження проблеми мислення дозволяє акцентувати увагу на специфіці аксіологічно-моральних вимірів духовно-культурного буття людини. За допомогою системного підходу було розглянуто смислові виміри мислення в соціокультурних пріоритетах сучасного світу. Принцип об'єктивності дозволив проаналізувати наукові розробки дослідників проблеми мислення та рефлексій пізнавальної діяльності, сприяв використанню різних теоретико-наукових визначень та аргументів в їх історичній, текстуальній та логічній послідовності. Аналіз та синтез поєднали набутті знання соціальної філософії, етики, феноменології, філософської антропології, аксіології та дозволили розкрити специфіку розвитку мислення в генезі філософського знання. Використання герменевтичного підходу дозволило показати значимість культури мислення для виявлення його смислів в контекстах раціонального та ірраціонального. Методологічні підходи сучасних філософських дискурсів та

історико-філософської парадигми виявили змістовний взаємозв'язок мислення, пізнання і соціальної практики в їх цілісності. Аналіз сучасного стану методології досліджень у соціальній філософії, розмаїття застосування методологічних підходів підвів до висновку, що теоретична рефлексія концепції мислення полягає в додатковому акцентуванні на взаємозв'язку її виявів у нових філософських парадигмах.

У другому розділі **«Гене́за формування духовно-онтологічних стратегій мислення в контекстах соціокультурної реальності»** аналізується процес становлення і утвердження феномену мислення, його духовно-онтологічних стратегій в процесі історичного розвитку, в результаті чого воно постає інтелектуальним, духовним і культурним феноменом суспільства, виникає можливість осягнення істини, створюються нові картини світу, окреслюються перспективи подальшого соціокультурного поступу, формується особистість.

У підрозділі **2.1. «Дискурси античного мислення в творенні стратегій соціокультурної реальності і знання»** зазначається, що мислення починає формуватися в античній цивілізації, з якої бере початок європейська культура.

Аналіз філософських дискурсів Парменіда, Зенона Елейського, Сократа, Платона, Аристотеля показав, що їх міркування і роздуми дозволяли не лише швидко й ефективно одержувати знання, але й приводили також до ускладнення процесу мислення, до удосконалення процесу пізнання, орієнтованого на адекватне визначення і опис феноменів, які вивчаються. Правила і категорії в процесі пізнання встановлюються так, щоб узгодити мислення із соціальною дійсністю, досвідом і практикою. Вирішення цих проблем призвело до створення концепції мислення, яка сприяла формуванню суб'єктів мислення.

В підрозділі 2.2. «*Осмислення віри і знання в соціальних стратегіях Середньовіччя*» вказується на циклічний характер розвитку мислення. Це означає, що мислення при соціальних і культурних трансформаціях, кардинальних викликах часу формується і утверджується кожного разу по-новому, переживаючи новий цикл розвитку. Саме таким шляхом утворюються нові форми, типи і способи мислення – природничонаукове, гуманітарне, раціональне, теоцентричне тощо, кожне з яких має свої специфічні особливості. Зазначено, що трансформація мислення починається зі зміни соціальної реальності, яку продукують політичні, економічні або культурні чинники. В епоху Середньовіччя визначальним для формування стратегій мислення стало християнство, котре як духовний і морально-ціннісний феномен визначило становлення нової суспільної реальності та культури, які увійшли в контекст європейської цивілізації.

Показано, як через взаємодію та поєднання морально-етичних принципів внутрішнього світу людини із трансценденціями християнства виокремлюється диспозитив стратегій середньовічного мислення. Воно стає найголовнішим інструментом в становленні як християнського світовідчуження, так і нової соціальності та культури.

Суттєве значення для подальшого розвитку духовно-онтологічних стратегій мислення мало формування наукового знання, що в період пізнього середньовіччя започаткувало методологічну програму дослідження природи. На цьому шляху виявляється можливим розв'язання суперечностей між здійсненням пізнання як руху мислення до об'єктивної істини. Разом з тим, розширилося розуміння пізнання як реалізації не тільки прагматичних завдань, а й руху до подолання кінечності людського існування, його значимості у здійсненні стратегій мислення і духу як певної енергії. Як результат,

середньовічна метафізика і пізнання постають перед фактом, що мислення, як і розум, має морально-ціннісні соціальні та культурні виміри, перехід до яких знаменує перетворення мисленнєвого процесу, актуалізує його критичний пізнавальний характер і спрямовує стратегії мислення на дослідження реалій практичного життя.

В підрозділі **2.3. «Трансформації стратегій мислення в розвитку соціальності епохи Нового часу»** розкривається характер мислення в новочасовий період розвитку європейської цивілізації і культури. Зазначено, що орієнтація на розуміння і освоєння природи визначила існування нової соціальної і духовно-культурної реальності, яка вимагала нового мисленнєвого підходу і нових стратегій мислення для надання їй концептуально обґрунтованої смислової конкретизації.

Доведено, що крізь призму нової соціальності та культури відбувається об'єктивація нової системи цінностей, на яку починає орієнтуватися новоєвропейське мислення. Виокремлюється основна стратегія мислення – раціональна (раціоцентристська), яка прийшла на зміну «віроцентристській» (теоцентричній). Показано, що поряд з принципом «природовідповідності» формулюється принцип «культуровідповідності». В результаті їх взаємодії формується методологічна свідомість, а на її основі – методологічна культура мислення. Саме вона є засобом регуляції науково-пізнавального процесу, забезпечення необхідних раціональних стандартів та ціннісних механізмів вибору, підтримки заданих суспільних орієнтацій.

Тому розуміння парадигми новоєвропейського мислення повинно враховувати існування певних соціально-економічних передумов входження в культуру та нові наукові пізнавальні практики. Це зумовило формування нової системи цінностей, яка включає свободу висловлювання власної думки,

міркувань, сумнівів в процесі публічного обговорення.

В підрозділі **2.4. «Мисленнєва тенева в стратегіях сучасної соціокультурної реальності»** показано, що в сучасному постмодерному мисленні не знаходимо явних ознак універсального смислового горизонту, в межах однієї науки знання стає більш різновекторним, багатограним, контекстуалізованим, політеоретичним, предмет мислення постає як «своєрідний мікс» (С. Пролєєв), що реалізується як міждисциплінарний теоретичний синтез. Розмаїття, «радикальна плюральність» знань (В. Вільш) перетворило їх на символ, «символічний код», знаряддя соціального самоутвердження, успіху, фахової компетентності в «суспільстві знань», знівелювавши його класичні ознаки істинності, всезагальності, об'єктивності, необхідності.

Розглянуто причини кризи сучасного розуму: кризь кризу теорії, інтелекту, знань, тобто духовності з однієї сторони, з іншої ж – оскільки знання перетворились на чинник добробуту, продукт виробництва/перевиробництва матеріальних благ – на кризу онтосу, буттєвості, існування людини у світі. Доведено, що однією з причин духовно-онтологічної кризи українського суспільства, яка «зависла» в часі, є неспроможність розв'язати стратегіями мислення «гордієвого вузла» опозиції можливого і допустимого, вираженого людською активністю, діяльністю, в нерозумінні «що нам дозволено і не дозволено» (П. Т. де Шарден), ігноруванні космічних (ноосферних) меж людського свавілля у природі. Наголошено на необхідності спрямування енергії мисленнєвих стратегій на вивчення космічно-планетарних закономірностей існуючого, де взаємини розуму людини і світу означені критеріями цілісності, системності та єдності ноосфери.

Тому нове значення в сучасності набуває поняття соціокультурної

реальності, що трактується нами як феномен олюдненого простору, де творяться і оприявлюються мисленнєві стратегії та смисли буття людини, соціуму та суспільства.

У третьому розділі **«Культура мислення в рефлексіях соціального пізнання раціонального та ірраціонального»** розкривається проблема розуміння мислення в процесі самотворення людини, особистісні, глибинні основи існування якої пов'язані з феноменами духу, душі, свободи, справедливості. На основі цих понять формується гуманітарна сфера життя людини в соціокультурному просторі.

В підрозділі **3.1. «Етапи розвитку стратегій мислення в топосі соціокультурного буття»** показано, що кожен новий етап культури мислення характеризується певним специфічним модусом, визначальним для даного етапу соціокультурного буття. Розвинувшись в античній філософії і культурі, мислення в кожен епоху утверджується в новому вимірі, в ситуації певних запитів, постаючи «живою» рефлексією в якості творчої діяльності. Як процес і як діяльність, стратегії мислення здійснюються в просторі культури, котра має взаємозв'язок з аксіологічним дискурсом, який в соціальному житті є однією з домінуючих форм гуманітарного мислення взагалі. Підкреслюється, що сфера мислення є результатом розвитку інтелектуальної культури, досягнення якої найбільш повно концептуалізовані у філософії. У ній емансипація людської особистості досягає такого рівня, який дає змогу мислити своє життя як її власний витвір. Поняття соціокультурного життя означається нами як потенційна можливість діяльнісно-творчого самовираження людини в динаміці її просторово-часової історичності, пошуків сенсу свого існування у світі та вибору моральних імперативів духовності.

Обґрунтовано, що мислення як спосіб пізнання опредметнюється в

продуктивній діяльності. Найбільш повно воно активізується в культурі, смисл якої визначає зміст поняття діяльності індивіда в соціумі, конкретизується в руслі експлікації уявлень про формування, функціонування і розвиток соціокультурних парадигм. Активне, творче начало діяльності більшою мірою виявляє себе в розвитку наявних форм соціуму, науки і культури, відповідних способів і форм мислення, пов'язаних з ними когнітивних установок і норм. Тому діяльність неможлива поза мисленням, яке створює певні конструкти і моделі суспільства, стратегії його розвитку.

Доведено, що в своєму поступі мислення через методологічну рефлексію та парадигму логіки зосереджується на соціальності. В даному контексті можна говорити про етапи мислення, які співмірні з епохами життя культури і стратегіями суспільства. Це етап становлення мисленнєвих дискурсивних практик; етап трансляції мислення; і етап формування здатностей і можливостей мислення, які реалізуються в його продуктивній діяльності та творенні соціокультурної реальності.

В підрозділі **3.2. «Становлення і специфіка гуманітарного мислення в диспозиції науки і культури»** показано, що, з однієї сторони, правила осмисленості регулюють міру вписування результатів в наукову картину світу, а з іншої – в систему параметрів цивілізаційного життя загалом. Логічний лад наукового знання визначається теоретичним освоєнням сфери мислимого та усвідомленням його меж для певних епістемологічних конструктів. Показано, що розробка сфер потенційного буття, які відкрила наукова теорія та конструктивні здатності емпіричного дослідження, розширили умови створення культурного середовища життя аж до формування сучасної техносфери людства. Звідси і починається опозиція «наук про природу» і «наук про дух», тобто гуманітарних наук. Становлення даної опозиції відіграло роль в

усвідомленні нових стратегій мислення, властивих для історії, культурології, соціології, права, етики та інших гуманітарних дисциплін. Їх розвиток призвів до розуміння того, що природнича наука вже не могла розглядатися як всезагальна форма наукового знання.

Аналіз поглядів Ф. Шлейєрмахера, Г. Ріккєрта, М. Вебера та інших представників «наук про дух» утвердив основи гуманітарного мислення. З позиції раціонального (цілераціонального) підходу М. Вебера мислення, як і цінності – спонтанний продукт соціальної і культурної взаємодії людей. Раціонально-мисленнєві регулятиви є динамічними, плюралістичними та опозиційним, проте і визначальними для науки та здебільшого для процесів економічної, соціальної діяльності. Виходячи з вищезазначеного, доведено, що пізнання в гуманітарних науках є одночасно і конституюванням дійсності, яка пізнається. Адже гуманітарне мислення витлумачується як активний процес діалогічного спілкування і соціокультурної взаємодії. Разом з тим, гуманітарні науки вивчають соціальні і культурні феномени рефлексивно, через соціальну і мисленнєву діяльність. Гуманітарне знання і наука є невід’ємною ціннісною складовою пізнавальної діяльності та стратегій мислення, єдності цінностей і свободи в контексті необмеженої комунікації та інтерсуб’єктивності.

В підрозділі **3.3. «Метафізика «душі» як умова софійного мислення»** розглядається проблема феномену «душі», актуальність якого обумовлена тим, що в ньому зійшлися інтереси класичної і некласичної філософії, релігії, психології, етики, мистецтва і власне науки. Історико-філософський аналіз показує численні звернення до проблеми «душі» видатними мислителями різних епох, починаючи з античних філософів – Геракліта, Сократа, Платона, Парменіда, Аристотеля та інших. Вивчення душі включає в себе концепти інтелекту, мислення, розуму. В аристотелівській трактовці життя і відчуття,

властивих живому організму, домінує підхід до душі як способу життєдіяльності тіла.

Показано, що в ренесансний період «душа» визнається не в якості одиничного феномену, а саме такого особливого, яке започатковує формування осмислення людини як особистості. Вона постає в якості специфічної єдності дій і станів, їх осмислення шляхом становлення власного «Я». Тим самим відбувається розвиток не лише філософського мислення, але і всієї духовної культури. Вчення про душу П. Помпонацці, Д. Бруно, а в новочасовий період Р. Декарта, Д. Локка, Д. Юма та інших зосереджуються на виясненні її «тілесної» або «безтілесної» природи, що є протиставленням емпіричного та раціонального методологічних підходів і способів мислення. Проаналізовано особливе місце проблеми «душі» у філософії І. Канта через логіку його міркувань – від тотожності інтелектуальної субстанції до поняття «особистості», з якої витікає поняття «духовності». Феномен «душі» розглядається як компонента процесу пізнання, як регулятивна ідея розуму. Душа як субстанція – це ілюзія, впевнений філософ, але його критика метафізики накреслює шлях до субстанціальності нового типу, а разом з ним – нового типу мислення та його стратегій.

Зазначено, що еволюція уявлень про «душу» – життя – душа – свідомість – самосвідомість – постає етапами еволюції духу, його послідовного зосередження в самому собі, входження у внутрішню сутність самого життя. Увесь пафос західноєвропейської філософії, починаючи з античності, ставить завдання вивільнення «духовного» начала з «тілесного», що насправді є лише вираженням потреби духу до власного розвитку і, таким чином, вивищення над суто органічним життям та його формами. В некласичній філософії акценти переносяться на одиничне, на конкретну людину. Але «душа» залишалася в

якості предмету дослідження з означеним специфічним змістом. Одночасно відбувається перехід на нову систему мислення. Її продовжує постнекласична філософія, яка, зокрема, через вчення про «душу» і «духовне» постмодерніста Ж. Дельоза, демонструє і реалізує нову стратегію мислення. В його контексті і виникає дискурс софійності, а разом з ним – і софійного мислення, софійних символів соціального і культурного життя.

Наголошується, що на основі концепції «софійності» формується і вчення про душу, яка відтворює в собі Божественну Премудрість. Знаково-символічний лад буття, який визначається теорією «софійності», має ширший вияв у контексті менталітету української культури – вона є джерелом людської душі. В даному ракурсі софійність постає умовою осягнення повноти мислення, завдяки чому здійснюється творення «світу людини» та всієї її продуктивної діяльності.

В четвертому розділі «Етос мислення в соціальному просторі буття людини» досліджується мислення в контексті досягнення людиною своїх планів і завдань, що передбачає відкриття нею сфери духовного, яке постає універсальною силою в розкритті змісту об'єктивного та суб'єктивного, загального та одиничного, логічного та інтуїтивного. В результаті чого і відкриваються можливості соціального вибору.

В підрозділі 4.1. «*“Дух” і “духовність” в інтелектуальному полі духовно-онтологічних стратегій мислення*» розкриваються основні складові гуманітарного мислення. Показано, що поняття «дух» і «духовність» постають визначальними моментами становлення соціогуманітарного знання, теоретичної свідомості, «ідеальних типів», гностичних та раціоналістичних конструкцій тощо. «Дух» змістовно взаємопов'язаний з поняттями «свідомості» і «душі», які розглядаються, зокрема в гегелівській філософії, як певні форми

суб'єктивного духу. У феноменологічній традиції (М. Мерло-Понті, Е. Гуссерль) свідомість, насамперед, індивідуальна, розглядається як «життєвий світ» людини, в якому відбувається становлення процесів «духовності» і фактору «духу» як основи індивідуального «Я» та його мислення.

Зазначено, що формування поняття «духу» в історії філософії характеризує самоздійснення суб'єкта, його здатність відтворювати себе у предметному світі соціокультурної реальності та розпредмечувати цей світ через діяльність творчої особистості. В якості єдності процесів опредметнення і розпредметнення, дух виступає в об'єктивній і суб'єктивній формі, які через почуття, розум та волю постають основою теоретичної діяльності та продуктивного мислення.

Доведено, що основоположний, базовий характер для розуміння духовності (як і духу) має культурно-християнська триєдність: «Віра-Надія-Любов». Віра в ньому виступає вже за принципом буття, а не пізнання, як вічне народження «внутрішнього», ідеального індивіда в системі особистості, як рух до абсолюту і «зустріч» з ним, як спосіб подолання навислої над людиною «загрози відносності» (Т. де Шарден), як шлях формування в людині того, що не відмінюється смертю.

Гене́за «духу» демонструє його реалізацію у раціональних формах осмислення дійсності (розум) та ірраціональній сфері (містична інтуїція, віра). Інтуїція цілком гармонічно поєднується з раціональним пізнанням, виносячи на перший план поняття «раціональна інтуїція» («інтелектуальна інтуїція» – Р. Декарт, Е. Гуссерль). У релігії духовний досвід дозволяє зрозуміти і правильно інтерпретувати божественні істини. Наголошується на тому, що релігія, як тип духовного трансцендентного досвіду, заснована на феномені «розуму серця». Пізнавальні можливості серця («кардіогносія») досліджені у

філософії Б. Паскаля, Г. Сковороди, П. Юркевича, Л. Вишеславцева та інших мислителів. Поняття «духу», резюмується в дослідженні, являє собою єдність «Я» і «не-Я», суб'єкта і об'єкта, що є головним, визначальним як в актах свідомості, так і в мисленнєвій діяльності, опосередкованої духовністю.

Виокремлене поняття «духовності» концептуалізує можливість вирішення тих граничних проблем людської екзистенції, які характеризують «дух» в ситуації мисленнєвої діяльності, в ситуації неперервності власного буття. Показано, що для мислення «дух» – це не суб'єктивне явище і не об'єктивна предметність, а трансформація одного в інше. Це ті миттєвості глибин одкровення, коли світовий, соціальний і духовний порядок відкривається людині як «прозора» повнота суцього, це необмеженість в діяльності в цілому і в мисленні зокрема. Духовність – це завжди шлях до самого себе, до своєї особистості завдяки високій культурі мислення.

В підрозділі **4.2. «Людина як мислячий феномен соціокультурного буття»** доведено, що історія суспільства і культури – це насамперед історія розвитку людини, її боротьби за своє «Я», за реалізацію сенсу власного існування. Адже людина має відмінний від природного буття тип існування, репрезентований через культуру мислення. Розкрито визначальну роль людини в розвитку стратегій мислення, мисленнєвої діяльності. Все, що створюється нею, одночасно і створює її, причому людину мислячу. Мислення обумовлює свободу людини. Шлях рефлексивного мислення сприяє здійсненню ідеальних цілей людини. Глибина, цінність, принципова відкритість індивіда реалізується в актах рефлексивного мислення, в творенні історії, культури, суспільства, смислу її життя та визначення того, що надає йому цінність. Питання про мислення людини є питанням про її існування, про перспективи буття в світі.

Найбільш продуктивним підходом до розуміння сутності людини є

контекст культури мислення, розвиток якої є фактично розвитком людини як творчої індивідуальності. Стверджується, що важливим моментом мислення як діяльності є рефлексія. Для мислячої особистості рефлексія є не тільки і не стільки джерелом знання, скільки умовою самовизначення. Відповідно до нових теоретичних дискурсів, мисляча людина, яка саморефлексує, породжує знання про сутність того, що є «свідомість», «усвідомлення», «осмислення». Завдяки цьому мислячий індивід постає суб'єктом, який рефлексує над об'єктом – науковим, культурним, природним, соціальним, історичним тощо. Фактом сучасного наукового життя стала поява дисциплін, які використовують рефлексивність для переорієнтації вихідних позицій мислення як систем саморефлексії в мові.

Визнання пізнавальної, мисленнєвої рефлексивності закладено в поняття «культури». Денотат слова «культура» володіє полісемантичним рефлексивним характером, тому воно може означати як соціальну реалізацію («культуру»), так і властивості окремо взятих особистостей («культурний»). В результаті той чи інший спосіб пізнання і осмислення культури сам постає культурно-інтелектуальною діяльністю, побудованою на виокремленні і наданні переваги однієї культури (в тому числі культури мислення), іншим способам мислення. Важливим є те, що людська діяльність імпліцитно включає в себе рефлексію і мислення: кожен новий досвід рефлексії і одержаного за її допомогою знання формує розуміння, що в результаті змінює суб'єкт пізнання, тобто світобачення людини.

Аналіз дослідження рефлексивності постструктуралістом М. Фуко показало, що вона створює передумови для критичної, отже, творчо-наукової позиції. В науках про людину мислення є одночасно і знанням, і зміною суб'єкта пізнання, і рефлексією, і перетворенням способу буття того, про що

вона рефлексує. Для самопізнання недостатньо ні саморефлексії, ні інтуїції: потрібно лише помістити наше мислення в контекст, який є одночасно семантичним, культурним, історичним. В соціально-філософських науках активізація мислення розглядається в дискурсах синергетики (теорії самоорганізації), «аутопоезису», екзистенціалізму, еволюціонізму, аксіології, постмодернізму. Наголошується, що питання про мислення є питанням про існування, про сенс буття людини.

В підрозділі **4.3. «Екзистенція соціального вибору в стратегіях культури мислення»** зазначається, що людина живе в епоху перманентних соціальних інновацій, динаміка яких постає як соціодинаміка з аттракторами ймовірностей інноваційних змін. Тривалість існування соціальних інновацій, розвиток яких обумовлений активністю мислення, залежить і від радикальності самої інновації, і від умонастрою в інтелектуальному середовищі зокрема, і соціуму в цілому, і від наявності відповідних трендів в розвитку соціальних технологій, а також зміни соціальних очікувань. В даному контексті можна говорити про «нелінійність» розвитку соціального життя, котре постає складною системою, динаміка якої визначає і стратегії мислення, і поведінку людини. В ситуації «нелінійності» проблематизується вибір людиною мети свого розвитку, який актуалізується на етапі розвитку мислення в період трансформації соціальної, економічної та культурної реальності, в просторі якої ускладнюються всі сфери суспільного життя.

В контексті смисложиттєвого (екзистенційного) вибору і творення перспектив майбутнього та нової реальності розглянуто поняття «етос науки» і «етос мислення». Аналіз праць Р. Мертона дозволив встановити, що дані етоси знаходяться в модусах імперативу моралі, який І. Кант назвав категоричним. Вони є нормою соціокультурної діяльності, виступають як комплекс

легітимізованих цінностей і норм, які є загально визнаними в соціумі науковців, формують їх наукову етику та совість. Проаналізовано інституційні імперативи етосу науки (за Р. Мертоном), такі як універсалізм, комунізм, безкорисливість та організований скептицизм, сутність яких досить цілісно окреслює смислове насичення даного поняття. Доведено, що етос мислення є ефективною складовою стратегією мислення кожної епохи, виразником нового стилю мислення при переході від одного способу господарювання до іншого.

Креатив мислення, виявлені ним продуктивні, діяльнісні можливості дозволяють побачити феномен «сенсу життя» з іншої точки зору, що сприятиме вивченню помежових основ буття, ситуацій, в які людина потрапляє і змушена діяти, приймати рішення, шукати виходи.

Підкреслюється, що виникнення, поява «сенсу життя» є результатом продуктивної діяльності нашого мислення, а осмислення – це і є процес наділення життя сенсом. В більш широкому контексті проблема «сенсу життя» і вибору постає як співвідношення розуміння, мислення і пізнання. Показано, що дана проблема знайшла втілення у феноменології та герменевтиці, ейдетичній феноменології як стратегії мислення П. Рікьора, інтерсуб'єктивності А. Шюца. В його розумінні смисловими ресурсами можна назвати накопичені свідомістю в процесі осмислення власне «сенси», способи їх зв'язку в «системі сенсів», певні, історично сформовані для свідомості, парадигми мислення.

В контексті визначення проблеми «сенсу життя» особливе місце займає концепція «долі» та стратегія раціонального мислення, яка орієнтує на самоздійснення як протистояння їй. «Сенс життя» знаходить своє визначення також через комунікацію, надзвичайно важливу для розвитку сучасного соціуму, який постає «ціннісно-смисловим Універсумом» (С. Кримський) буття людини та основою її мислєдіяльності. І як результат осмисленого буття, сенс –

це набутий в процесі розвитку соціуму і культури досвід. На його основі конституюється сенс життя, спрямованість його вибору та система мислення як духовно-онтологічна стратегія, що обґрунтовує процес цілераціональної діяльності.

В п'ятому розділі **«Евристичний потенціал стратегій мислення в творенні сучасного українського соціуму»** досліджуються особливості мислення та його самостійна інтегруюча роль в умовах української реальності як основоположного фактору в досягненні стратегічних цілей в пізнанні і суспільній практиці. Інтерактивні за формою інтелектуально-мисленнєві дискурси та персональні комунікації характеризують сучасну українську соціокультурну реальність в якості перспективи і ресурсу національних мисленнєвих стратегій.

В підрозділі **5.1. «Параметри продуктивного мислення українського соціуму: від проекту до практики»** вказується, що мислення як діяльність проявляє себе не лише у філософії та науці, але і в продуктивному проектуванні, яке є способом перетворення соціальної, політичної, економічної та культурної реальності сучасної України. На противагу традиційним підходам, які використовують поняття «ідея», «теорія», «концепція» сьогодні в науковий дискурс увійшли поняття «проект», «модель», «система», що входять в широкий контекст «продуктивного мислення», який трактується як «живий», доказовий, творчий процес мислення, що не завжди підлягає концептуалізації.

В дисертації розкрито проблему «живого», «продуктивного мислення», яке необхідне для творення нової української соціальної реальності і заперечує, по-перше, формальну інтерпретацію процесу мислення як асоціацій відчуттів та вражень; по-друге, формально-логічний опис як послідовність логічних операцій; по-третє, формальне слідування дидактичним правилам; по-четверте,

послідовність викладу, наочність; по-п'яте, формальне заучування знань. Виходячи з необхідності інтенсивного вирішення завдань, які стоять перед українським суспільством в контексті продуктивного мислення, проаналізовано методикау «мозкового штурму», креативних потенціалів мислення, яке в даному контексті і стає продуктивним, діяльним, що, в свою чергу, стимулює творення моделей розвитку соціальної реальності. Звідси, ефективність мислення – це питання про можливість і межі тих ресурсів, якими володіє суб'єкт – знаннями, здатністю до рефлексії, до генерування ідей, до критичного мислення. Завдяки таким підходам мислення і є продуктивним, креатив його спрямований на творення нового. В такому контексті можна говорити про мислення як про умову проектування нового, його передбачення і творення. Разом з тим, зазначено, що «проектне» мислення в українській соціальній і політичній реальності перебуває на шляху формування.

Доведено, що проектування як процес творчого мислення базується на знаннях. Насамперед, це креативні знання, які є не лише смислом пізнавальної діяльності, але і соціальної творчості, що так важливо для сучасного державотворення в Україні. Однак, без кардинальної перебудови мислення людини створити новий суспільний порядок надзвичайно складно. З точки зору Е. Гідденса, з приходом сучасності важливого значення набуває рефлексивність, яка є визначальною властивістю всіх людських ідей, концепцій, проектів, стратегій. Рефлексивність сучасного соціального життя полягає в тому, що соціоекономічні, політичні практики досліджуються і постійно реформуються в процесі надходження інформації, і як наслідок – трансформуючись в своїх основах. Трансформація вказаних змін в Україні потребує нових типів, стратегій мислення, нових способів діяльності. Саме на цій основі можна реалізувати множину соціокультурних проектів, стратегій

розвитку, які пропонуються для держави та її інтелектуальної еліти.

В підрозділі **5.2. «Нові ресурси мислення в перспективах розвитку соціокультурного простору»** зазначається, що сучасний простір цивілізаційного життя, в який прагне увійти Україна, характеризується глибинними трансформаціями соціальних інститутів, культурних цінностей, інтелектуального середовища, знання, діяльності тощо. Дана обставина вимагає аналізу, розуміння і творчого осмислення. Це означає, що мислення як постійний рух образів, думок, асоціацій, переживань, одиниці яких дані нам в рефлексивному сприйнятті, володіє новизною завдяки усвідомленню смислових ресурсів в контексті мисленневих стратегій сучасності.

Обґрунтовано, що кожна нова ідея, думка, проект тощо активізують інновації та відкриття, які стимулюють подальший творчий процес, що, в свою чергу, вимагає нових ресурсів мислення. Завдяки епістемологічним і соціально-філософським досягненням в дисертаційному дослідженні визначаються наступні ресурси мислення: наукове вивчення мислення; розвиток і утвердження підходів, які дозволяють поєднувати різні дискурси і стратегії мислення (міждисциплінарні дослідження, системний підхід, синергетика, постмодерністський дискурс тощо); включення в процес діяльності колективних форм мислення (методологічні семінари, ділові, практичні та Інтернет-конференції, «мозковий штурм»), Інтернет тощо, адже кожен з даних підходів пропонують стратегії синтезу різних наукових напрямків і дискурсів. Одним із ресурсів розвитку мислення виступають його колективні форми, зокрема, діяльнісні ігри. Їх реалізація в практику соціального життя України дає конкретні результати в економіці, освіті, політиці тощо. Дослідження і впровадження «гри» здійснюється як колективна мислєдіяльність з обов'язковим методологічним супроводом, який передбачає

синтез різних форм роботи, «живого», особистісного спілкування, а також творчості.

Зазначено, що до ресурсів сучасного мислення належить постмодерністська стратегія пізнання і критичного аналізу, передумовою якої є утвердження інформаційно-комп'ютерної реальності як реальності відносин, а не речей. В контексті української культури мислення постмодернізм, як інтелектуальний феномен, звільнив традиційне мислення від спрощених схем, застиглих стереотипів, віджилих міфологій, протиставивши їм творчу уяву, філософську ерудицію, талант, метафоричність. До цього додається ресурс всесвітньої мережі, входження в яку впливає і на розвиток мислення. Наголошено, що для нового соціокультурного буття України важливим є надійність, буттєвість Інтернету – як світу особливого поля вибору, особистісного мислення, зусиль і прагнень віртуального спостерігача, і світ мислення та діяльності всіх користувачів.

В підрозділі **5.3 «Імператив національної духовності в стратегіях сучасного мислення: українські реалії»** зазначається, що аналіз поняття «мислення» є однією з визначальних рис соціальної філософії, особливо коли мова йде про структуру та особливості національної духовності. Поняття національної духовності осмислюється нами як духовно-онтологічний універсум, що актуалізує соціокультурну цінність нації в контексті її історичності, заснованої на ідеї софійності, онтологічного оптимізму та на принципі духовного розуму. Показано, що мислення в контексті національної свідомості – визначального компонента духовної культури – це складний соціокультурний феномен, який слугує основою єднання нації для ефективної реалізації завдань з розбудови українського суспільства. Мислення в структурі національної свідомості «пронизує» всі сфери життєдіяльності суспільства, є

визначальним для його буття в системі стратегічних відносин. Воно виводить людину із гносеологічних перипетій, оманливості, визначає загальні принципи розуміння соціально-економічних, політичних, культурних утворень як похідних від їх основного джерела – нації – як основи самовизначення людини в суспільстві. Дана максима пронизує життєдіяльність активних суб'єктів в Україні, адже завдяки мисленню суб'єкт вибудовує умови для буття «Я» таким чином, щоб можливість його існування стала реальністю.

Розкриття проблеми мислення та його духовно-онтологічних стратегій найбільш продуктивно можна вирішити через конкретизацію його в національних вимірах. Осягнене таким чином мислення виходить за межі метафізики з її монологізмом і набуває діалогічності, що робить його мета-антропологією національного суспільного буття. Дослідження національної свідомості як основи буття української людини правомірно ставить питання про її мислення, його духовно-онтологічні основи. Саме тому можна стверджувати, що націокультурні чинники (національні інтереси, національна свідомість, національна ідея, менталітет тощо) є одними з найбільш визначальних в комплексі соціополітичних і духовних детермінант. Більш предметний розгляд поставленої проблеми виокремлює основні концептуальні визначення нації (національного), які можна умовно поділити на культурологічні (К. Реннер), психологічні (Е. Ренан, О. Багер), етнологічні (М. Вебер), соціоекономічні (марксизм). Автор поділяє позицію Р. Шпорлюка, в якого «національне» є синонімом гуманізму та може формуватися і здійснюватися в рамках певної системи (стратегії) мислення, орієнтованої на реалізацію національної ідеї, ключової для розуміння поняття «нація». Її становлення опосередковане духовним фактором, завдяки якому національна свідомість не лише розуміється, але й переживається як простір для мислення

людини. «Духовне» в даній ситуації поєднане з ірраціонально-душевними переживаннями, і тому життєтворчість в національній культурі мислення долає односторонність як абстрактно-теоретичної, так і утилітарно-прагматичної діяльності. Тим самим інтелектуально-мисленнєва енергія відкриває дійсні смисли самореалізації особистості в соціокультурному просторі українського буття. Як наслідок, одна зі стратегій оздоровлення сучасного українського суспільства – в аутентичності буття, що активізує процес національної самоідентифікації, самоусвідомлення і осмислення.

Доведено, що завдяки національно орієнтованій культурі мислення, ядром якої виступає національна свідомість, відбувається становлення цілісної особистості, яка доповнює зміст культурно-національної ідентичності, наділяє суб'єктивність індивіда творчим духом – саморефлексією, самоактуалізацією, самодіяльністю. Це є умовою створення духовно-онтологічних підвалин існування української людини, втілення національної ідеї в перспективу життя українського народу, поширення ідеї Батьківщини у світовому бутті.

У **висновках** дисертації сформульовані основні результати дослідження, які висвітлюють загальну структуру роботи та її проблематику, яку скеровано на системне виявлення перспектив розвитку мислення, його діяльності в умовах сучасної соціокультурної реальності. Відповідно до поставленої мети та наукових завдань отримано наступні результати:

1. Інтегративна модель «суб'єкт – стратегії – топос» розкриває стратегії мислення у вимірах можливого самоздійснення суб'єкта мислення, в якій визначено цінності соціального життя як окремої особистості так і культурні коди буття суспільства як цілісної динамічної системи. Соціокультурне буття в граничних модусах духовності уможливорює існуванням людства та окремої особистості суголосно космічним духовним

смилам; воно зобов'язує, змушує, прирікає людину на «вертикальність» її вимірів існування та способів мислення. Поняття «вертикальності» розглядається нами в контексті продуктивності мислення, розкриття його евристичного потенціалу з метою формування інноваційних надбудов цивілізаційних соціокультурних процесів над традиційними. Орієнтуючись на духовно-онтологічне відродження української держави, як категоричний імператив, підґрунтям «вертикального поступу» можемо виділити насамперед людяність, людський капітал, нові технології і енергію прогресу, які й творитимуть майбутнє нації і соціуму.

2. Проведене дослідження проблеми розвитку світу соціального буття і культури виявило феномен мислення, яке в модусі інтелектуальної та духовної реальності утворює спектр наявних і можливих векторів соціального розвитку, окреслених в стратегіях мислення, які відкривають перспективи реального поступу людської цивілізації. В процесі суспільних модернізацій сучасності мислення постає історично обумовленою еволюцією форм розуму, зміною його типів, здатності ним запитувати, критикувати і трансформувати власні основи. Авторська позиція полягає в тому, що мислення відкриває складність світу, задає принципи і способи самоорганізації людини, показує її роль і призначення у соціальному житті.

3. Аналіз історії розвитку філософських вчень показав, що їх становлення відбувається в процесі мисленнєвої діяльності, яка пов'язана з розумінням, усвідомленням і рефлексією. Утвердження феномену мислення та сформовані принципи і категорії мислення у філософських рефлексіях породжують нові способи і методи мисленнєвої діяльності, що розкрито у духовно-онтологічних стратегіях мислення, які є евристичними, продуктивними; мобільними та багатofункціональними у способах

цілереалізації; стійкими щодо соціальних та інтелектуальних ризиків і випробувань; такими, що належать до простору національної культури. Духовно-онтологічні стратегії мислення передбачають нелінійне взаємопоєднання раціонального аналізу, творчого синтезу та ціннісно-сміслового континууму в нову структуру. Окрім того, вони є одним із основних ресурсів соціального проектування, конструювання соціального простору та передбачають моделювання соціокультурних змін.

4. Напрямки мислення епохи є визначальними як для діяльності соціальної сфери в її модифікаціях – економічній, культурній, політичній, духовній, так і для людини. Процес формування стратегій мислення здійснюється у взаємозв'язку із розвитком суспільства, в топосі буття як форми онтологічної присутності людини в ареалах її можливого самоздійснення, в єдності мислення і буття, що постає основою творення нового знання, епохи як нової соціокультурної реальності, умовою пізнання і перетворення природи.

5. Специфіка розвитку мислення в топосі соціокультурного буття полягає в організованому певним чином соціокультурному просторі, де стають можливими методологічне мислення і розуміння як свідомо керований, особистісний шлях, що проходить крізь тріаду – культура, життя особистості, комунікація.

6. Гуманітарне мислення розглянуто в опозиції щодо природничо-наукового мислення як варіант методологічного, дисциплінарного мислення. Нормативними конструкціями гуманітарного мислення є методологічні установки та схеми. Завдяки методологічній рефлексії мислення (як і пізнання) спрямовується і перебудовується для того, щоб воно було «правильним», тобто відповідало запитам існуючої соціокультурної реальності. Особливістю мислення є те, що воно являє собою семіотичне утворення; в

мисленні як діяльності утворюються знаки, схеми, символи; на їх же основі мислення функціонує і змінюється. Науково-технічний прогрес, економізація і технологізація всіх сфер життя призвів до втрати свого значення «науками про дух», до нівеляції смислів і призначення життя людини. Тому на заміну класичним філософським розмишам приходять «філософія життя» і герменевтичні дискурси.

7. Особливості формування софійного мислення є фундаментом прогресу людства, його продуктивної діяльності. Вони визначаються «цілісною особистістю», яка розкриває себе в національній культурі мислення, котра наповнює суб'єктивність індивіда об'єктивними смисложиттєвими імперативами. В контексті проявів особливостей софійного мислення відбувається перехід на новий рівень мислення, що характеризується інноваційністю, динамізмом, креативністю та продуктивністю.

8. Проблема «духовності» оприявлює смислові коди, розшифрування яких пов'язане з архетипічною укоріненістю людини в самодостатніх, самоцінних, благодатних і творчих сферах онтосу, аналіз якого здійснюється в мисленні. У даному контексті духовний процес є відображенням не лише суспільного буття і культури, а способом вибору духовності як шляху саморозвитку. Дух є свобода, так само як свобода є субстанцією духу. В такій ситуації основні параметри поняття «духу» набувають особливого значення для духовно-онтологічних дискурсів мислення в пізнанні та соціальній творчості. Духовність є не альтернативою тілесності, а опосередкованим началом між інтелектом та інстинктом; духовність є «живе мислення», «жива свідомість»; це принцип самотворення людини, що репрезентує повноту її буття.

9. Проблема душі розкриває глибинні основи людського існування – метафізичні, ірраціональні, софійні, ноосферні. Філософський розгляд

виокремлює поняття «розумної душі», «безсмертної душі», душі як «мислячої субстанції» тощо. Через поняття «душі» і «душевного» актуалізується духовне життя індивіда; душа є суб'єктом духовності, а не її самістю. Там, де є «дух» і «душа», починається активна мисленнєва діяльність. Саме тут душа постає унікальною єдністю дій і вчинків, які мають всезагальний духовний зміст і смисл в повноті осягнення софійного мислення.

10. Світ соціуму і культури, концептуальним виразом якого є стратегії філософського мислення, набуває того субстанціонального змісту, який здатний увіковічити скінченне. Духовно-практичне освоєння світу «переводить» об'єкти природної і соціокультурної дійсності в процес осмислення, а це, в свою чергу, утворює феномен національної свідомості як «знак», імпульс індивідуальної й колективної творчості. Національне самоосмислення виникає лише тоді, коли теоретично сформульовані основні ідеї культурних детермінацій, відчуття належності до нації як спільноти, адекватній власній «душі» і духу.

11. Екзистенція соціального вибору відбувається в дискурсивних практиках когнітивного поля мислєдїяльності та надає безмежні можливості для розвитку евристичного потенціалу мислення. «Етос мислення» є етично забарвленою нормою соціокультурної діяльності, яка є одним із соціальних кодів створення смислодоцільної рівноваги в суспільстві, як культури розумної достатності в різних сферах життєдіяльності та самовираження людини. Етос мислення проявляється в контексті історичності людини як істоти духовної, як носія свободи, екзистенції, моралі, цінностей, етичних норм, духовності; він об'єктивується в наскрізних структурах історичного досвіду, особливостях національної поведінки, типових для різних етапів її історії. Зміна етосу взаємообумовлена і змінами стратегій мислення, економічної та соціальної

організації суспільства тощо; він пов'язаний із емоційно-ціннісною сферою життя людини, дотриманням певних норм і правил.

12. Смысл як соціокультурний феномен представляє собою комбінацію змістовного мислення та його інтенційності; він знаходить своє визначення через комунікацію. Інтерпретація виступає як мисленнєве моделювання, як спосіб мисленнєвих інтенцій на ту чи іншу систему знання для наділення її смыслом. Досвід пізнання постійно «формує» свідомість, але в основі прийняття цього досвіду свідомістю знаходиться його безкінечна і принципова «несформованість». Способи конституювання інтенціональних об'єктів здобуваються в процесі досвіду, завдяки якому формується ціннісно-смысловий універсум життя людини, що постає простором для нових форм соціальної, культурної та мисленнєвої діяльності.

13. Виявлено, що сутність продуктивного мислення розкривається в евристично-пошуковому, творчому процесі «живого» оновлення думки при зустрічі з «тим, що ще не мислиться»; воно спонукає до «проживання» таких феноменів як інтуїція та інсайт, в способах бачити в структурованому об'єкті внутрішні глибинні зв'язки; продуктивне мислення передбачає результат, ефективність можливостей і меж тих ресурсів, якими володіє суб'єкт (знаннями, здатністю до рефлексії, вмінням генерувати ідеї, критично мислити тощо); воно є системним, моделюючим, проєктивним і правильним у власній цілісності; заперечує догматизм, формалізм, механічне заучування знань.

14. Проєктивне мислення, як важливий сегмент продуктивного мислення, здійснює творення моделей, змінюючи як соціум, так і людину, про що свідчать реалізовані проєкти ринкової економіки (капіталізму), глобалізації, фінансової економіки, системи нових цінностей тощо. Проєктування як продуктивна, активна мисленнєва діяльність окреслює мисленнєві практики

ідеалізації, інтерпретації, розвитку соціокультурного буття у вимірах української сучасності. Тим самим вектори нового мислення набувають більш широкого масштабу, включаючи в себе соціокультурні реалії України. Вибір нею правильної стратегії вимагає не лише складного проєктивно-креативного мислення, але й творення на його основі моделей свого подальшого розвитку.

15. Сучасне українське соціокультурне буття задає антропоціннісні рамки нового мислення, ресурсами якого є соціокультурний топос науки, освіти, досягнення епістемології, постмодерністських стратегій пізнання, синергетики тощо. Аналіз процесу самоорганізації у сфері евристичного мислення показав, що воно задає стратегію творення нового, будує цілісний образ соціокультурної реальності. Потік мислення і образів завдяки своїм власним потенціям ускладнюється і спонтанно вибудовує себе: відбувається самозростання цілого з частин в результаті самоускладнення цих частин. Як показано у дослідженні, і Україна – з неефективних форм індустріального буття переходить в нову соціально-економічну реальність – інформаційно-постіндустріальну.

16. Комплексне вивчення функціонування національної культури мислення через зв'язок раціонального та ірраціонального виявляє умови подолання втрати станів деперсоналізації і деструкції особистості, визначає об'єктивні можливості становлення іманентного «Я» в етнокультурних вимірах української держави. В цих обставинах соціокультурне буття української людини складається як цілісність, як екзистенційний феномен лише через причетність самої людини до інших, яка виступає як співпричетність.

17. Духовно-онтологічні потенції топосу мислення у сучасному соціокультурному просторі продукують здатність до дії, прагнення до софійного мислення, бажання до самореалізації як в субкультурі, так і в

суспільстві в цілому, схильність та здатність до розвитку евристичної спрямованості особистості та соціуму.

18. В дослідженні імперативів національної духовності важливе місце займає проблема індивідуальної та соціальної комунікації між різними типами світогляду, у вирішенні якої значне місце займає метаантропологічний підхід як методологічна умова реалізації особистісного «Я» в контексті етнічних і національних процесів. Одним із фундаментальних надбань сучасної соціальної філософії стало виявлення екзистенційних вимірів людського буття через розгляд національної культури мислення у багатовекторності історичних модифікацій та вимог сучасного розвитку українського соціуму. Суб'єктивний підхід до проблеми нації у взаємозв'язку з «життєвим світом» людини, духовно-культурними та раціонально-ірраціональними чинниками виокремлює національну культуру мислення в якості визначальної стратегії та умови буття українського народу.

19. Дослідження дозволило виділити наступні імперативи національної духовності в контексті української культури мислення: це мова «як дім буття» (М. Гайдеггер); нація як масово усвідомлений і організований колектив, «викристалізований суспільний агрегат» (О. Бочковський); національна еліта як соціально-духовний продукт освіти і культури нації; освіта як чинник суспільного прогресу держави Україна; менталітет як історична праформа буття особистості, як «живе мислення» (М. Булатов), що пронизує життя людини певної спільноти, і проявляється через ментальність, яка крізь внутрішній світ – вірування, переконання, волю тощо – дозволяє ідентифікувати себе перед обличчям глобалізованого світу.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Іванова, Н.В. 2015. *Феноменологія мислення: гнозис, креатив, особистість: монографія*. Луцьк: ПВД «Твердиня».
2. Іванова, Н.В. 2016. *Духовно-онтологічні стратегії мислення: соціально-філософський аналіз*. Луцьк: Вежа-друк.

Статті у наукових фахових виданнях України

3. Іванова, Н.В., 2016. Гуманітарне мислення в соціокультурному досвіді пізнання і розуміння. *«Актуальні проблеми філософії та соціології»*, 12, с. 47-51.
4. Іванова, Н.В., 2016. Генеза мислення в модальності можливості самоздійснення людини: соціософський контекст. *Гілея*. 108 (5), с. 122-125.
5. Іванова, Н., 2016. «Дух» як фактор формування свідомості та гуманітарного знання. *«Софія»*, 2 (6), с. 88-91.
6. Іванова, Н.В., 2015. Еволюція мислення в просторі соціокультурної реальності: діяльнісний аспект. *«Перспективи». Соціально-політичний журнал*. 3 (65), с. 57-61.
7. Іванова, Н.В., 2016. Енергії життя в мисленневих рефлексіях раціонального та ірраціонального. *Гілея*, 107 (4), с. 231-234.
8. Іванова, Н.В., 2016. Змістовий вибір мислення в генезі циклічного поступу: соціофілософський аспект. *Гілея*, 106 (3), с. 198-201.
9. Іванова, Н.В., 2017. Знання та мислення в континуумі теоцентризму. *«Актуальні проблеми філософії та соціології»*, 16, с. 41-44.
10. Іванова, Н.В., 2016. Іntenції творчого мислення в трансформаціях середньовічної метафізики: соціально-філософський аспект. *Гілея*, 111(8), с. 170-174.

11. Іванова, Н.В., 2016. Концептуалізація проблеми мислення в науці та культурі нового часу: аксіологічний аспект. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: філософські науки*, 9(334), с. 27-33.
12. Іванова, Н.В., 2015. Мисленнєва діяльність в дихотомії раціонального та ірраціонального: соціовітальний контекст. *Наукове пізнання: методологія та технологія*, 1(34), с. 91-95.
13. Іванова, Н.В., 2016. Мислення як фактор розвитку новоєвропейської культури і науки. *Збірник наукових праць «Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії»*, 65, с. 127-135.
14. Іванова, Н.В., 2016. Мислення як фактор самотворення людини: ситуація антропоезису. *«Філософські обрії»*. *Науково-теоретичний журнал*, 36, с. 70-79.
15. Іванова, Н.В., 2016. Модифікації «добра» і «зла» в мисленнєвих рефлексіях теоцентризму: соціофілософський аспект. *«Філософські обрії»*. *Науково-теоретичний журнал*, 35, с. 49-58.
16. Іванова, Н.В., 2015. Проблема смислу в ситуації вибору: соціально-філософський аналіз, *Гілея*, 103 (12), с. 187-190.
17. Іванова, Н.В., 2016. Соціокультурна реальність епохи модерну в опозиції раціонального та ірраціонального. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*, 6 (15), с. 95 – 102.
18. Іванова, Н.В., 2015. Стратегії мислення сучасної соціокультурної реальності: соціально-філософський аналіз / Борінштейн Є. Р., Іванова Н. В. *Наукове пізнання: методологія та технологія*, 2(35), с. 32-40.
19. Іванова, Н.В., 2016. Ціннісний зміст «духовного» в реалізації смислів життя індивіда: соціально-філософський аналіз. *Збірник наукових праць*

«Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії», 66, с. 26-36.

20. Ivanova, Nataliya, 2016. The phenomenon of spiritual in dimensions of irrational: the context of intuition and faith. «Психологія і суспільство», 3, с. 6-12.

Наукові статті у виданнях, що внесені до міжнародних наукометричних баз:

21. Іванова, Н.В., 2017. Мислення як діяльність у вимірах смислу та інтерпретації. *Науковий журнал «ScienceRise»*, 1(30), с. 51-55.

22. Іванова, Н.В., 2016. Ситуація мислення в генезі інтелектуальної діяльності. *Гілея*, 105 (№2), с. 207-211.

23. Іванова, Н.В., 2016. Креатив мислення в стратегіях соціокультурних і методологічних рефлексій. *Гілея*, 110(7), с. 267-271.

24. Іванова, Н.В., 2016. Параметри «лінійного» та «продуктивного» мислення в інтелектуально-рефлексивній діяльності. *Гілея*, 109 (6), с. 143-146.

Статті в інших виданнях:

25. Іванова, Н.В., 2013. Дошкільна освіта в дискурсі філософських рефлексій. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: філософські науки*, 27 (276), С. 81-85.

26. Іванова, Н.В., 2013. «Серце віддаю дітям» в креативах філософського мислення. *Наукові записки. (Серія: Педагогічні науки)*, 123, Том I, с. 168-172.

27. Іванова, Н.В., 2014. Філософсько-освітні погляди Ф. Фребеля в контексті інноваційних підходів сучасності. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*, 65. Херсон : ХДУ. с. 31-35.

Тези за матеріалами конференцій:

28. Іванова Н.В., 2013. Аксіологічні аспекти підготовки фахівців дошкільної освіти. В : *Актуальні проблеми підготовки фахівців на сучасному етапі.: Всеукраїнська науково-практична конференція*. Луцьк, Україна, Луцький педагогічний коледж, с.77-81.

29. Іванова Н.В., 2015. Екзистенція вибору в соціокультурному мисленнєвому просторі. В : *Верифікація когнітивних практик та самореалізація особистості.: Всеукраїнська науково-практична конференція*, 21 жовтня 2015. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, с.92-98.

30. Іванова Н.В., 2016. «Економіка щастя» в соціокультурному дискурсі. В : З. Скринник, ред., *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей. IX Міжнародні філософсько-економічні читання*. Київ, Україна, 12-13 травня 2016. К. : ДВНЗ «Університет банківської справи». с 311-318.

31. Іванова Н.В., 2012. Ідеї віталізму у творчості Г. Сковороди. В : *«Методологія та технологія сучасного філософського пізнання».: Міжнародна наукова конференція*. Одеса, Україна, 2-3 жовтня 2012. Одеса : Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського». с. 42-44.

32. Іванова Н.В., 2016. Інтерпретація концепту «трисонячної єдності» Григорія Сковороди: філософсько-освітній аспект. В : *«Інтерпретація та інтерпретатори: з історії сквородинознавства».: Всеукраїнська наукова конференція*. Харків, Україна, 14 травня 2016. Харків : ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г. Сковороди».

33. Іванова Н.В., 2016. Мислення у дискурсі антропоезису: соціокультурний контекст. В : *«Методологія та технологія сучасного філософського пізнання».* : III Міжнародна наукова конференція студентів, молодих вчених та науковців. Одеса, Україна, 27 травня 2016. Одеса : ДЗ

«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». с. 61-68.

34. Ivanova, Nataliya, 2016. Мислення як феномен соціокультурного аналізу. В : М. Adamchuk, *International Scientific-Practical Conference «Actual questions and problems of development of social sciences»: Conference Proceedings*, Kielce. Poland. June 28-30. 2016. Kielce: Holy Cross University. pp. 176-178.

35. Іванова Н.В., 2016. «Проективні» моделі мислення у викликах соціокультурних трансформацій. В : *Трансформація засад формування та розвитку особистості в умовах сучасних соціальних викликів.: Всеукраїнська науково-практична конференція*. Київ, Україна, 28 жовтня 2016. Київ : Інститут обдарованої дитини. с. 105 – 110.

36. Іванова Н.В., 2017. Особистість в культурі фінансово-економічних стратегій мислення: соціально-філософський аспект. В : Л. Засекіна, А. Кульчицька, ред., *Personality and society: methodology and practice of modern psychology. Abstract IV International Scientific and Practical Internet Conference* (May 15, 2017). Луцьк. Україна. 15 травня 2017. Луцьк: ПП Іванюк В. П. с. 100-105.

37. Іванова Н.В., 2016. Сміслові ресурси сучасного мислення в екзистенції вибору. В : *Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика.: I міжнародна науково-практична конференція*. Луцьк, Україна, 14 квітня 2016, Луцьк : Луцький педагогічний коледж. с. 19-22.

38. Іванова Н.В., 2016. Соціовітальний аспект мислєдїяльностї в рефлексїях раціонального та ірраціонального. В : О.В. Добридень, ред., *«Людина, суспільство і наука в умовах сучасних цивілізаційних змін»: Філософсько-гуманітарні читання*. Дніпропетровськ, Україна, 15 квітня 2016.

Дніпропетровськ : ДЗ «ДМА». с 180-184.

39. Іванова Н.В., Борінштейн Є.Р., 2017. Соціально-філософський аналіз стратегій мислення в контексті творення соціокультурної реальності. В : *Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика.: II міжнародна науково-практична конференція.* Луцьк, Україна, 16 травня 2017, Луцьк : Луцький педагогічний коледж. с. 42-50.

40. Іванова Н.В., 2013. Сучасне дошкілля в контексті філософського осмислення. В : Єрко Г., ред., *Методологічні та методичні проблеми викладання соціально-економічних дисциплін у сучасному освітньому процесі.: III науково-практична конференція. Випуск 2.* Луцьк, Україна, 28 листопада 2013. Луцьк : Луцький педагогічний коледж. с. 112 –118.

41. Іванова Н.В., 2015. Ціннісні виміри концепту «трисонячної єдності» метатеорії Григорія Сковороди. В : Корпанюк М., ред., *Переяславські Сковородинівські студії: філологія, філософія, педагогіка:* Переяслав-Хмельницький. Україна, 1-3 жовтня 2015. Ніжин: Видавець Лисенко М. М. с. 159 – 166.

42. Іванова Н.В., 2014. Філософія дитинства в педагогічній концепції Ф. Фребеля. В : Петухова Л. Є. та Полевікова О. Б., ред., *«Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті педагогічних ідей Фрідріха Фребеля».: Міжнародна науково-практична конференція.* Херсон, Україна, 26-28 березня 2014. Херсон: Айлант. Т.1. с.87 – 90.

43. Іванова Н.В., 2015. Філософія любові в контексті вчинковості життя Софії Русової. В : Р. Арцишевський, ред., *Методологічні та методичні проблеми викладання соціально-економічних дисциплін у сучасному освітньому процесі.: V науково-практична конференція.* Луцьк, Україна, 26 листопада 2015. Луцьк : Терен. с. 37-40.

44. Іванова Н.В., 2016. Ціннісні виміри філософії дитинства в педагогічній концепції Фрідріха Фребеля. В : М. З. Степуляк, І. Ю. Філіппова, ред., *«Психологія. Цінності. Особистість»*.: Міжнародна науково-практична конференція. Луцьк, Україна, 22-24 червня 2016. Луцьк : Волиньполіграф. с. 80-84.

АНОТАЦІЯ

Іванова Н. В. Духовно-онтологічні стратегії мислення: соціально-філософський аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 9.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» – Одеса, 2017.

Дисертаційна робота присвячена теоретичному аналізу духовно-онтологічних основ мислення та виявленню їх ролі в розвитку соціального, культурного та наукового пізнання. Феномен мислення досліджується в контексті історико-філософського процесу, який демонструє множинність векторів його проявів у формуванні соціокультурної реальності. Виявлення дискурсивної, рефлексивної і методологічної природи мислення показало його фундаментальне значення в продуктивній діяльності людини, котра завжди прагне вийти за межі усталених норм і канонів. В цьому сенсі мислення розкривається в значенні головної умови становлення гуманітарного знання, насамперед в опозиції наукового і духовного освоєння природного і суспільного буття. Обґрунтування в дисертації змісту екзистенції особистісного вибору в просторі культури мислення стало підставою формування нових типів соціальних, політичних, економічних зв'язків. На їх основі виникає нова

реальність – сучасний світ, центром якого виступає творчо мисляча особистість. Показана в дисертаційній роботі діяльна сутність мислення в рефлексіях раціонального (духовного) та ірраціонального (душевного) обумовила процес формування етосу софійності. Аналіз параметрів евристичного потенціалу мислення в умовах сучасного українського життя відкрив перспективи його подальшого поступу. Даний аспект дозволив зосередити увагу на продуктивному характері мислення, що визначило його ресурси і стратегії в розвитку духовності та національної культури.

Ключові слова: мислення, стратегії мислення, духовно-онтологічні стратегії мислення, топос мислення, соціокультурне життя, соціокультурне буття, пізнання, духовність, національний, евристичний потенціал, соціокультурна реальність.

АННОТАЦІЯ

Иванова Н. В. Духовно-онтологические стратегии мышления: социально-философский анализ. - Квалификационная научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского» – Одесса, 2017.

Диссертация посвящена теоретическому анализу духовно-онтологических оснований мышления, выявлению их роли в развитии социального, культурного и научного познания. Феномен мышления исследуется в контексте историко-философского процесса, который демонстрирует множественность векторов его проявлений в формировании социокультурной реальности. Детекция дискурсивной, рефлексивной и методологической природы

мышления показала его фундаментальное значение в продуктивной деятельности человека, которая всегда стремится выйти за пределы устоявшихся норм и канонов. В этом смысле мышление раскрывается как главное условие становления гуманитарного знания, прежде всего в оппозиции научного и духовного освоения природного и общественного бытия. Обоснование в диссертации содержания экзистенции личного выбора в пространстве культуры мышления стало основой формирования новых типов социальных, политических, экономических связей. На данном фундаменте возникает новая реальность – современный мир, центром которого выступает творчески мыслящая личность. Показана деятельная сущность мышления в рефлексиях рационального (духовного) и иррационального (душевного) обусловила процесс формирования этноса софийности. Анализ параметров эвристического потенциала мышления в условиях современной украинской жизни обозначил перспективы его дальнейшего развития. Вследствие чего стало возможным исследование продуктивного характера мышления, что позволило определить его ресурсы и стратегии в эволюции духовности и национальной культуры украинского общества.

Ключевые слова: мышление, стратегии мышления, духовно-онтологические стратегии мышления, топос мышления, социокультурная жизнь, социокультурное бытие, познание, духовность, национальный, эвристический потенциал, социокультурная реальность.

ABSTRACT

Ivanova N.V. Spiritual-ontological strategies of thinking: social and philosophical analysis. – Manuscript.

The dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the

specialty 9.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» – Odessa, 2017.

The dissertation is devoted to the theoretical analysis of spiritual and ontological foundations of thinking and of identifying of their role in the development of social, cultural and scientific knowledge. The author conducts the analysis of heuristic potential of thinking strategies of social and cultural life, creativity of individual in the dimensions of personal choice; the researcher defines the imperatives of national spirituality in the building process of structure of Ukrainian society and of its socio-cultural sphere.

The work shows how and to what extent the knowledge, intelligence, creativity, and also thinking as activities, cause the efficient progress of Ukrainian society in the implementation of the queries posed by the global world. The author emphasizes that exactly through the system of science and education the processes of thinking are implemented in the modern world, and that this fact actualizes the problem of human knowledge. The manuscript defines the thinking strategies of the formation of modern cognitional space, where the conceptual schemes, methodological basis of organization of structures of rational and irrational are reproduced, where the existing social institutions are being arranged. The social and philosophical analysis has showed the objective constructs of social interactions, considering the impact of the thinking on the forms of self-realization of individuals and their self-affirmation in the life. Polyphonic complexity of social process characterizes the level of the culture of thinking, which is also determined by the logics of productive activity. From the standpoint of this logics the author actualizes the task to investigate the prospects of social processes in Ukraine, being in the process of ontologization, are converted into specific socio-cultural moduses, which

are the output for domestic scientific understanding of socio-cultural space, social reality, strategies of Ukrainian spiritual and practical reality and of their social and philosophical reflection. The dissertation reveals features of productive thinking such as dynamism, innovativeness, which is the cause of the complexity and unpredictability of the national socio-cultural development, of the search for new productive ways, methods and forms. The researcher examined sociocultural factors of the development of individual's nationally oriented thinking, which enables him to have the freedom of choice in the contradictions of the modern world, contributes to the trends of European integration as well as to the strengthening of creative potential of Ukrainian spirituality in the contemporary socio-cultural requests.

The survey explores the phenomenon of thinking in the context of historical and philosophical process that demonstrates the plurality of vectors of its manifestation in the formation of social and cultural reality. The detection of discursive, reflective and methodological nature of thinking has showed its fundamental importance in the productive activity of human who always tries to go beyond established norms and canons. In this sense, the thinking is revealed in the meaning of the main condition for the formation of human knowledge, especially in opposition to the scientific and spiritual development of natural and social being. The justification of the content of the existence of personal choice in the dissertation in the space of culture of thinking became the basis for formation of new types of social, political and economic ties. On this basis, there is a new reality – the modern world, the center of which is a creatively thinking personality. The manuscript shows the active nature of thinking in the reflections of the rational (spiritual) and the irrational (emotional) and leads to the formation of the ethos of sofynist. The analysis of potential of the heuristic thinking in the modern Ukrainian life has opened the prospects for its further development. This aspect allowed to focus on the productive

nature of the thinking that has defined its resources and strategy in the development of national spirituality and culture of Ukrainian society.

Keywords: thinking, thinking strategies, spiritual-ontological thinking strategies, topos of thinking, sociocultural life, sociocultural being, cognition, spirituality, national, euristic potential, sociocultural reality.

Наукове видання

ІВАНОВА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

**ДУХОВНО-ОНТОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ МИСЛЕННЯ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора філософських наук

Віддруковано з оригінал-макету

Підп. до друку 29.05.2017. Формат 60x90/16. Папір офсетний.

Гарн. «Times». Друк цифровий. Ум.-друк. 1,9 арк.

Наклад 120 пр.